

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ**І.Г. Черваньов****А.М. КРАСНОВ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ГЕОГРАФІЇ (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Відомий ботанік, географ, природодослідник Андрій Миколайович Краснов народився 8.11.1862 р. в Петербурзі. Навчався в Харківській гімназії, де потоваришував – і на все життя – з майбутнім академіком В.І.Вернадським, надалі вони разом навчалися в Петербурзькому університеті на природничому відділенні. У різнобічній підготовці й широкому колі наукових інтересів та становленні А.М. Краснова як вченого велику роль відіграли його вчителі - вчені ґрунтознавець, геоморфолог і фізико-географ В.В. Докучаєв, геолог і геоморфолог І.В. Мушкетов, геоботанік А.М. Бекетов та інші.

Під керівництвом В.В. Докучаєва в Петербурзькому університеті на той час тривала творча робота в галузі вивчення ґрунтів і становлення генетичного ґрунтознавства – нового бачення ґрунту як природничо-історичного тіла, основи дослідження живої природи в тісному зв'язку з історією Землі. Це новітнє бачення загальновідомого феномену визначило напрям наукових пошуків молодого науковця Андрія

Краснова, якому він залишився вірним впродовж усього подальшого життя.

Спочатку він обрав своєю спеціальністю ботаніку, а незадовго до закінчення університету став спеціалізуватися по географії.

Ще студентом він брав участь в земських експедиціях В.В.Докучаєва в Нижньгородській, а пізніше – в Полтавській губерніях. З відомим геологом І.В. Мушкетовим він досліджував Прикаспійську напівпустелю, а з 1883 р. вже самостійно вивчав рослинність Алтаю. Частина гербарію алтайських рослин, зібраного А.М. Красновим (375 аркушів), зберігається в Гербарії імені І.П. Бородіна Санкт-Петербурзької лісотехнічної академії.

Спілкування, а згодом і переписка з В.І. Вернадським істотно вплинули, на наше переконання, на наукові погляди обох молодих науковців. А.М. Краснов зосередився на пізнанні екологічних умов існування і розвитку ґрунтів та рослинності в середовищі певних ландшафтів. Це бачення різних натурних об'єктів відображено в його студентській науковій роботі «О происхождении черноземов» (1884), що була відзначена Золотою медаллю Петербурзького університету.

У 1885 р. закінчив курс навчання зі ступенем кандидата і був залишений при університеті для підготовки до професорського звання. Важливе місце у його діяльності посідали експедиційні дослідження. Він побував у багатьох регіонах світу, зокрема в Азії (Далекий Схід - Китай і Японія, Сибір, Центральна і Мала Азія, тропічні й субтропічні області Південно-Східної Азії), мандрував по Австралії, Полінезії, Північній і Центральній Америці, Північній Африці, Західній Європі. Росію досліджував від півночі до крайнього півдня. Проведені спостереження, дослідження природи різноманітних областей земної кулі стали основою його ботаніко-географічних напрацювань, обґрунтування висунутих ним наукових гіпотез, а також популярних нарисів, уривки з яких ввійшли до географічних хрестоматій.

Навесні 1886 р. А.М.Краснов був відряджений на кошти Імператорського російського географічного товариства для дослідження Центрального Тянь-Шаню. За результатами цієї експедиції він у 1888 р. захистив магістерську дисертацію «Опыт истории развития флоры южной части Восточного Тянь-Шаня», яка вважається класичним ботаніко-географічним дослідженням. Особливо виділяються глави про вплив клімату на утворення видів рослин.

У 1889 р. А.М. Краснов переїжджає до Харкова, де отримав посаду екстраординарного професора Харківського університету. Тут він розпочав діяльність зі створення кафедри фізичної географії та антропогеографії (першої в Росії) і становлення фундаментального курсу з основ землезнавства, який викладав у Харківському університеті та Ветеринарному інституті протягом майже двох десятиріч. Він є

автором першого російського підручника «Основы землеведения». В ньому він викладає свою систему поглядів на завдання та об'єкт фізичної географії – це синтетична наука, що узагальнює факти і висновки часткових наук, об'єктом її вивчення є не окремі предмети та явища, а їх географічне поєднання, або комплекс (наприклад, пустеля або тропічні ліси). Тобто А.М.Краснов першим у російській літературі підійшов до ідеї географічного комплексу – ландшафту.

Прагнучи поєднати навчання з польовим досвідом, А.М.Краснов з 1890 р. організовував практики зі студентами на Кавказ, чим започаткував у Росії комплексні географічні практики-екскурсії, що досі відіграють важливу роль у формуванні географічного світогляду та набутті навичок польової дослідницької роботи професійного географа.

Поряд з викладацькою і науковою роботою вчений проводив і велику освітньо-культурну діяльність, читав популярні публічні лекції, організував у Харківському університеті Географічний кабінет і студентський географічний гурток, при міському музеї створив географічний відділ, а в 1906 р. організував при Харківському ветеринарному інституті ботаніко-географічний сад.

У 1891 р. здійснив екскурсії по Харківській і Полтавській губерніях, а також південно-східному Кавказу (Ленкорань). Навесні 1892 р. на власні кошти (досить незначні) молодий А. Краснов відбув в експедицію навколо берегів Азії, відвідавши Сахалін, Японію, Китай, Індію, Цейлон. Частина його дорожніх нотаток, дуже образних і науково виважених, у 1987 р. надрукована у монографії, присвяченій В.І. Вавілову («Пять континентов») та А.М. Краснову («Под тропиками Азии»; перше видання в 1956 р.). У вступній статті Ф.М.Мільков зазначив, що серед небагатьох російських праць про тропічний світ найяскравішими є роботи А.М. Краснова – одного з найвидатніших натуралістів на межі XIX – XX ст.

Під час своїх численних подорожей по різних теренах Росії та за кордоном А.М. Краснов виявив і описав чимало нових форм. Його гербарії тривалий час зберігалися частково в Санкт-Петербурзькому університеті, почасти в Імператорському ботанічному саду.

У 1894 р. Московський університет присудив А.М. Краснову вчений ступінь доктора географії за монографію «Травянистые степи Южного полушария», яка є зведенням та ґрунтовним аналізом даних про географічне поширення природних ландшафтів степової зони, насамперед стосовно екологічних умов, що визначають рослинність і ґрунтовий покрив трав'янистих степів, і розглядом запропонованих раніше теорій їх походження.

Він став першим доктором географії в Росії, який отримав цей вчений ступінь на основі публічного захисту. Саме А.М. Краснов, запровадивши фітогеографію, пов'язав аналіз екологічних умов існування рослинних угруповань з класифікацією кліматів Кеппена, здійснив районування земної кулі за типами рослинності, дотримуючись зонально-географічного принципу. Він виділив десять зон і п'ять ландшафтних областей; у кожному з виділених таксонів представив комплексну характеристику впливу середовища на рослинність. Характеристика ландшафтів представлена, починаючи з процесу вивітрювання і ґрунтоутворення, через рельєф і клімат аж до рослинного і тваринного світу та культурних ландшафтів (тобто за схемою, яка стала робочою лише у другій половині XX століття). Вчений розвинув геоморфологічну гіпотезу безлісся степів, пояснюючи його рівнинністю рельєфу, недостатнім дренажем місцевості. Спираючись на цю гіпотезу, вчений розвиває положення про те, що історія розвитку степових та лісостепових ландшафтів пов'язана переважно з еволюцією рельєфу у післяльодовиковий час, а не зі змінами клімату.

Рослинні зони А.М. Краснов описав досить ґрунтовно за кілька років до формулювання В.В. Докучаєвим закону світової зональності. Зіставлення думок і висловлювань А.М. Краснова з міркуваннями його видатних попередників А. Гумбольдта і К. Ріттера свідчать, що вони були цілковитими однодумцями. Але, разом з тим, А.М.Краснов, як і його видатний вчитель В.В. Докучаєв, були першими землезнавцями, які реально втілили певну частину своїх знань у практичну діяльність і в цьому значно перевершили попередників.

У 1895 р. професор А.М.Краснов, як ботанік і географ, був відряджений Міністерством двору з експедицією до Центральної Індії, Цейлону, Японії й Китаю для вивчення на місці культури чаю з метою акліматизації й подальшого його розведення на плантаціях у Аджарії. У двотомному звіті про експедицію «Чайные округи субтропических областей Азии. Культурно-географические очерки Дальнего Востока» (1897-1898) А.М. Краснов детально описує природничо-історичні умови районів вирощування чаю, порівнює їх з природними умовами Колхідської низовини. Цей звіт є взірцем праці з прикладної географії. З експедиції він привіз саджанці різних сортів чаю і розпочав їх інтродукцію поблизу Батумі, в селищі Чаква.

Саме А.М. Краснов наприкінці XIX ст. розробив і реалізував спосіб фітомеліоративного осушення

боліт Колхиди, застосувавши для цього австралійські евкаліпти.

У 1912 р., будучи вже досить хворим, він переїхав до Грузії з метою зосередитися на акліматизації чаю, субтропічних культур та створенні Батумського ботанічного саду на Зеленому Мисі в Колхиді, який він заснував і очолив на посаді директора, надавши його експозиціям ландшафтно-географічної структури. Цей сад був замислений Красновим як науково-дослідницька установа з інтродукції субтропічних культур в Закавказзі, а згодом і поза його межами.

Помер А.М. Краснов 12 грудня 1914 р., похований професор Харківського університету в Батумському ботанічному саду, який став найкращим йому пам'ятником, і, слід сказати, що грузини досі, майже сто років поспіль, виявляють належну шану цьому видатному вченому, природодосліднику, життю і творчості якого пов'язані з Україною.

Основні наукові праці А.М. Краснова

Опыт истории развития флоры южной части Восточного Тянь-Шаня // Зап. Русс. Геогр. Об-ва. – 1888. – Т. 19. – С. 1 – 413.

Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии. – Харьков, 1893.

Из поездки на Дальний Восток Азии: Заметки о растительности Явы, Японии и Сахалина // Землеведение. – 1894. – Т. 1, кн. 2. – С. 59-88. Т. 1, кн. 3. – С. 7 – 30.

Травяные степи Северного полушария // Изв. Об-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии. – 1894. – В. 7. – Т. 81: Труды географического отделения. – С. 1 – 294.

Под тропиками // «Книжки недели». – СПб.: январь, март, апрель, май. Черты тропической растительности Зондского архипелага по наблюдениям на острове Ява // Зап. Харьк. ун-та. – 1894. – Т.1.

Из путевых впечатлений под тропиками // Ист. Вестник. – 1895. – В. 1.

Русские тропики // Ист. Вестник. – 1895. – В. 2.

Основы землеведения. – Харьков: Тип. Зильберберга, 1895. – 164 с.:

Вып. 1: История картографии, форма Земли, распределение суши и ее строение.

Вып. 2: Атмосфера, её действие на сушу и море, климаты суши и явления на море, ею создаваемые. – Тип. А. Дарре, 1895. – 138 с.

Вып. 3: Формы поверхности суши и деятельности, их создаваемые. – Тип. А. Дарре, 1897. – 232 с.

Вып. 4, ч.1: География растений. Законы распределения растений и описание растительности земного шара. – Тип. А. Дарре, 1899. – 499 с.

По островам Дальнего Востока: Путевые очерки. – СПб., 1895.

Чайные округа субтропических областей Азии. Культурно-географические очерки Дальнего Востока. – СПб., 1897. – 189 с.

Из колыбели цивилизации. Письма из кругосветного путешествия. – СПб., 1898.

Курс землеведения. – СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1909. – XVI. – 989 с.

История русской флоры // Естествознание и география. – 1909. – Т. 14. – С. 20 – 32.

Южная Колхида. – Петроград: Изд. П.П. Сойкина, 1915. – 40 с. – (Знание для всех). – с 36 репродукциями и картой Южного Кавказа.

Под тропиками Азии. – М.: Гос. изд-во геогр. лит-ры, 1956. – 262 с.

У подножия Гималаев: Индо-Гангская равнина; Деканское плоскогорье // Хрестоматия по физической географии зарубежных стран. – М., 1960.

Под тропиками Азии. – М.: «Мысль», 1987. – С. 173 - 338.

Література про А.М. Краснова

Вернадский В.И. Из прошлого. Профессор Андрей Николаевич Краснов. - Харьков, 1916. – 118 с.

Мильков Ф.Н. А.Н.Краснов – географ и путешественник. – М., 1955.

Бейлин И.Г., Парнес В.А. Андрей Николаевич Краснов. – М., 1968.